

Nogle Bemærkninger om
Samfundsforholdene, især Opdragelsen,
hos den danske Adel i Tidsrummet
1536—1660.

Af

S. M. Gjellerup.

Vor afdøde Historiker, Prof. C. F. Allen, har i sit ufuldendte Værk: «De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536» i let henkastede Træk givet en livlig og tiltalende Fremstilling af det huslige Liv hos den gamle danske Adel indtil Reformationen¹⁾. Den lærde Forskers Skildring af de unge adelige Junkeres og Jomfruers Opdragelse finder dog ogsaa sin Anvendelse paa et langt senere Tidsrum, hvilket

¹⁾ Anf. Skrift IV, I, S. 150 ff. I Øvrigt maa det fremhæves baade om Allens Fremstilling og om de her fremsatte Bemærkninger, at det kun kan være Opgaven at belyse Forholdene, saaledes som de have udviklet sig hos Adelslægter, der paa Grund af deres Rigdom og indflydelsesrige Stilling have indtaget en fremragende Plads iblandt deres Standsfæller, og det vilde være saare vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at forfølge Udviklingen hos de mindre bekendte Slægter, som kun dukke frem af og til, for derefter atter at tabe sig i den store Mængde, og som maaske ogsaa paa Grund af mere indskrænkede Livsforhold hindredes i at følge almindelig Skik og Vedtægt.

har sin naturlige Forklaring deri, at den gamle Adel, paa faa fremragende Undtagelser nær, ikke var gunstigt stemt overfor Reformationen. Dens Standsinteresser og gamle Overleveringer stode paa mange Punkter i skarp Mod-sætning til den nye Livsanskuelse, der arbejdede sig frem, og de raa og tøjlesløse Udskejelser, der altid som Ravne følge i de store aandelige Bevægelers Spor, maatte naturligt opfordre den til at indtage et konservativt Standpunkt. Dertil kommer ogsaa, at Omstændighederne i mange Henseender maatte nøde de nye Ideers Bærere til at fastholde det gamle Grundlag for Udviklingen og at indskrænke sig til en delvis Fornyelse, dels fordi de vare ude af Stand til at skabe noget Nyt ud af en Bevægelse, der endnu kun var i sin første, uklare Begyndelse — en Begyndelse, som vel kunde give Anvisning for Udviklingen som Helhed betragtet, men som i Øvrigt i de enkelte praktiske Forhold maatte lade Tiden og Erfaringen raade — dels ogsaa fordi de som oftest maatte søge deres væsentligste Støtte i en vaagnende Reaktion. Og skjøndt de store gennemgribende Omvæltninger paa det kirkelige Livs Omraade vistnok sporedes hurtigt i alle Samfundsforhold, og ikke mindst hos Adelen, skulde der dog alligevel forløbe endnu en Menneskealder, førend de formaaede at gjenembryde Privatlivets Skranker og fjerne de gamle Skikke og Vedtægter, der vare gaaede i Arv efter Fædrene. At Allens Fremstilling ogsaa lader sig overføre paa senere Tider ligger desuden deri, at den kun giver et almindeligt Omrids af Samfundsforholdene. Hans ovennævnte store Værk krævede nemlig efter sit hele Anlæg en vis Begrænsning paa dette Punkt, der nødte Forfatteren til at gaa let henover forskellige Forhold, som han dog uden Tvivl har havt Øje for, og som ogsaa fortjene en mere indgaaende Undersøgelse. Det er Hensigten

med de efterfølgende Bemærkninger, først at paapege en enkelt ejendommelig Side af Opdragelsen, som ikke blot lader sig paavise i den Periode, vi nærmest have for Øje (1536—1660), men ogsaa i det Tidsrum, som Allen har behandlet, og dernæst at henlede Opmærksomheden paa, hvorledes Grundsætningerne for Adelsjunkernes Opdragelse forandre sig i Midten af det sextende Aarhundrede og fremkalde Forhold, der synes at have haft en afgjørende Betydning for den gamle danske Adels Skjæbne 1660.

Vedel Simonsen, der i sine Familieefterretninger om forskellige gamle Adelsslægter har ydet et rigt Stof til Allens Fremstilling, meddeler i sine Samlinger til de danske Ruders Historie en Række Breve fra Fru Anne Rud (Henrik Krummediges til Valden og Mogenstrup, † omtr. 1536) til Datteren, Fru Sophie Krummedige, der var gift med Eske Bilde til Ellinge, Befalingsmand i Bergen. Brevene, der have en meget privat Karakter, indeholde mange Oplysninger om Sophie Krummediges Børn, hvoraf det fremgaaer, at de fra deres tidligste Barndom af vare bragte bort fra deres Hjem. Vedel Simonsen, der dog saa længe havde syslet med de gamle Adelsbreve, har mærkeligt nok, som det synes, først ved at gjennemgaa Rudernes Historie opdaget et Forhold, som var ganske almindeligt hos Adelen og lader sig føre tilbage til den ældre Middelalder. «Man maa tilstaa», skriver han, «at hine Dages Forældre synes at have gjort sig Børneopdragelsen til en saa lidet byrdefuld Pligt som muligt, naar man her seer et Exempel paa, hvorledes et Par unge Ægtefolk sætte deres mindste Børn til Svigermoderen, de næstmindste i Klostrene og de større til Riddere og Bisper og, som det synes, aldeles ikke befatte sig med Sammes Opdragelse; en Skik, der, hvor nyttig den ogsaa forresten i en og anden Henseende kunde være, dog

stedse har noget højest unaturligt ved sig¹⁾. Der skal allerede hertil foreløbigt føjes den Bemærkning, at vi her forefinde en Skik, der fremtræder med en saa tvingende Nødvendighed for Forældrene, at de, naar Børnene opdrages hjemme, i Almindelighed gjøre en Undskyldning derfor og derved betegne det som et Forhold, der strider imod almindelig Skik og Vedtægt. I Personalefterretninger i Ligprædikener over Adelsfolk fra det sextende og den første Halvdel af det syttende Aarhundrede, hvor det omtales, at Børn ere forblevne i Hjemmet, vil man næsten altid finde tilføjet som undskyldende Grund: «efterdi han eller hun var eneste Barn», «efterdi han eller hun var svag fra Barnsben af» eller «efterdi Faderen døde og Moderen blev Enke²⁾. Det synes i det Hele taget i dette Forhold at

¹⁾ Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder. Odense 1845. 8. S. 139 ff. og S. 239, Not. E. C. Werlauff har i Øvrigt allerede bemærket dette Forhold i sin Afhandling: «Sophia af Meklenborg», se Hist. Tidsskr. III, S. 50 ff. Vedel Simonsens Betragtningssmaade er i og for sig dog vistnok ikke ganske rigtig. Han forudsætter uden Tvivl Tilstedeværelsen af et Familieliv. Men et saadant, i den Form, hvori vi kjende det, lader sig næppe paavise hos Adelen i hine Tider. Det udvikler sig overhovedet ikke ovenfra nedefter, men lader sig først paavise hos Gejstligheden og den dannede Borgerstand og udbreder sig derfra til Adelen og langt senere til Fyrstefamilierne.

²⁾ Se til Exempel: Henn. Stockfleets Ligpr. over Sophie Brockenhus. Christiania 1657. 4. Bl. Gijl vers, H. E. Brochmands Ligpr. over Bjørn Ulfeldt. Kbhvn. 1657. 4. S. 42, N. Eskildsens Ligpr. over Hilleborg Skinkel. Kbhvn. 1613. 8. Bl. Cvij, og Chr. Madsen Tavsens Ligpr. over Margrete Lunge. Sorø 1654. 4. Bl. Jij vers. Der var dog vistnok ogsaa andre Grunde, der tillode en Afvigelse fra den herskende Vedtægt, og Anernes Tal og Anseelse spillede sikkert her, ligesom i saa mange andre Forhold, en betydelig Rolle. Der var maaske f. Ex. Forældre, der holdt deres Børn hjemme, fordi de havde Haab om at faa dem anbragte ved Hove, for at opdrages sammen med Kongebørnene, eller ogsaa lader det sig tænke, at de, naar de havde sendt 4—5 Børn ud af Huset, havde Ret til at beholde de yngste hjemme.

være gaaet med Adelen, som det gik med Fyrstefamilierne og tildels ogsaa med de forskjellige Lavg: Børnene betragtedes mere som tilhørende Standen end Familien, hvorved Forældrenes Dispositionsret over disse i flere Henseender blev meget begrændset.

Man skjelnede imellem den første Opdragelse i Guds-frygt og Høviskhed, den saakaldte Opfødelse, som foregik i Børnekammeret, og den egentlige Skolegang. Grændsen var i Almindelighed det sjette eller syvende Aar. Man skulde dog tro, at selve Opfødelser fandt Sted i Hjemmet under Moderens eget Tilsyn, men det er ingenlunde almindeligt, og man maa forundre sig over den unge Alder, hvori Børnene, og især de unge Adelsjomfruer, fortes ud af Huset, for maaske først at gjense deres Hjem femten eller sexten Aar efter. Ofte komme de ud i det andet eller tredie Aar, ikke sjældent lige efter Fødselen. Af dette ejendommelige Forhold fulgte da ogsaa, at Modrene ikke selv opammede deres Børn, en Uskik, hvorover allerede Christjern Pedersen udtaler sin Beklagelse¹⁾. Hvor trættende det end er at paavise den omtalte Skik igjennem enkelte løsrevne Exempler, nødes jeg dog til at følge denne Udvej her, da det har sine store Vanskeligheder at godtgjøre Reglen paa anden Maade. Elisabet Gyldenstjerne kom saaledes, da hun var faa Dage gammel, til sin Mormoder, Fru Beate Bilde, hos hvem hun var i femten Aar²⁾. Sibylle Gyldenstjerne kom, to Aar gammel, til Fru Birgitte Gjoe og var

¹⁾ Christj. Pedersens danske Skrifter, udg. af C. J. Brandt, I, S. 73.

²⁾ F. 1564, † 1638, Datter af Henrik Gyldenstjerne til Aagaard og Lisbet Brahe Ottesdatter; siden gift med Oluf Rosensparre til Skarholt. Se H. Michelsens Ligpr. over Lisab. Gyldenstjerne. Kbh. 1639. 4. Riij vers.

hos hende i fjorten Aar¹). Mette Hardenberg kom strax efter Fødselen til sin Moster, Fru Birgitte Rønnov, og var hos hende i sex Aar²). Elsebe Krabbe kom, da hun var tre Aar gammel, til sin Mormoder, Fru Birgitte Thott til Bjørnholm, og var hos hende i ti Aar³). Helvig Lindenov kom, da hun var to Aar gammel, til sin Farmoder, Fru Margrete Rosenkrands til Hundslund, og var hos hende i to og tyve Aar⁴). Kirstine Lunge kom, tre Aar gammel, til sin Farmoder, Fru Anna Maltesdatter Sehested til Odden, hos hvem hun var i tolv Aar⁵). Birgitte Rosenkrands kom, da hun var knapt et Aar gammel, til sin Moster, Fru Birgitte Gjõe, og var hos hende i omtrent nitten Aar⁶). Sophie Sehested kom, da hun var et halvt Aar gammel, til sin Mormoder, Fru Karen Gyldenstjerne til Torp, og var hos hende i tre og tyve Aar⁷). Christine Skeel kom strax efter

¹) F. 1540, † 1611, Datter af Mogens Gyldenstjerne til Stjernholm og Anne Sparre; siden gift med Eskild Gjõe til Skjørringe. Fr. Chr. Schønaus Saml. af danske lærde Fruentimer. Kbh. 1793. 8. S. 700 ff.

²) F. 1569, † 1629, Datter af Erik Hardenberg til Matteredup og Anna Rønnov til Hvidkilde; siden gift med Preben Gyldenstjerne til Vosborg. H. Michelsens Ligpr. over Mette Hardenberg. Kbh. 1629. 4. Bl. Rij vers.

³) F. 1514, † 1578, Datter af Tyge Krabbe til Bustrup og Anna Rosenkrands; siden gift med Peder Skram. Rasm. Hansen Reravs Ligpr. over Elsebe Krabbe. 1581. 8. Bl. A vers.

⁴) F. 1604, † 1634, Datter af Otto Lindenov til Borreby og Anna Brahe; siden gift med Mogens Høg til Kjærgaardsholm. H. Vandals Ligpr. over Helv. Lindenov. Kbh. 4. Bl. M vers.

⁵) F. 1608, † 1637, Datter af Jørgen Lunge til Odden og Sophie Brahe til Birkelse; siden gift med Hans Bilde til Jungetgaard. H. Vandals Ligpr. over Kirstine Lunge. 1638. 4. Bl. Rij.

⁶) F. 1555, † 1588, Datter af Otto Rosenkrands til Næsbyholm og Idde Gjõe; siden gift med Sten Brahe til Knudstrup. Chr. Nielsens Ligpr. over Birgitte Rosenkrands. Kbh. 1589. 8. Bl. S.

⁷) F. 1594, † 1658, Datter af Klavs Maltesen Sehested til Højeris og Anna Lykke til Ryhave; siden gift med Erik Juel til Hundsbæk. D. Mag. III R., III, S. 26 ff., hvor der findes flere Exempler samlede.

sin Daab til sin Mormoder, Fru Anna Maltesdatter Sehested til Odden, og var hos hende i omtrent to Aar; hun kom derpaa til sin Farmoder, Fru Margrete Brahe til Ulstrup, hos hvem hun døde¹⁾. Anna Urne kom lige efter sin Daab til sin Mormoders Søster, Fru Mette Knob til Gyllebo, og var hos hende i otte Aar²⁾. Exemplerne ere valgte saaledes, at vi derved have gennemløbet Tidsrummet fra Reformationen af og indtil det første Tiaar i det syttende Aarhundrede.

Lignende Tilfælde, men dog ikke saa mange, lade sig ogsaa paavise for de unge Adelsjunkeres Vedkommende. De to første af de efterfølgende Exempler ere særligt valgte, fordi de fremhæve et Forhold, der medførte en vis Forpligtelse overfor Børnene. Jørgen Brahe opdroges i sin første Barndom hos Jomfru Sophie Gyldenstjerne, Abbedisse i Maribo Kloster, efterdi hun var hans Fadder³⁾. Axel Gyldenstjerne kom, da han var to Aar gammel, til sin Faster, Fru Birgitte Gyldenstjerne til Rygaard, efterdi han var opkaldt efter hendes afdøde Mand, Axel Urne; han var hos hende i otte Aar og gik i Skole⁴⁾. Palle Rodsten kom, da han var et Aar gammel, til sin Farmoder, Fru Lisbet

¹⁾ F. 1609, † 1611, Datter af Jørgen Skeel til Hegnet og Christine Lunge. Jens Gjedissens Ligpr. over Christine Skeel. Kbh. 1612. 4. Bl. K.

²⁾ F. 1590, † 1620, Datter af Johan Urne til Vælsøe og Thale v. Mehlen; siden gift med Johan Sparre til Knabstrup. P. Pedersen Hies Ligpr. over Anna Urne. Kbh. 1621. 4. Bl. Ciiij.

³⁾ Til Hvedholm, f. 1585, † 1661, Søn af Sten Brahe til Knudstrup og Birgitte Rosenkrands. Lavrids Jacobsens Ligpr. over Jørgen Brahe. Kbh. 4. S. 28 ff.

⁴⁾ Til Karsholm, f. 1629, † 1652. Søn af Henrik Gyldenstjerne til Skovshoe og Elisabet Podebusk. Lavrids Jacobsens Ligpr. over Axel Gyldenstjerne. Sorø 1653. 4. Bl. Eiiij.

Bilde til Kjærsgaard, og var hos hende i sex Aar¹⁾. Palle Rosenkrands var i sin første Barndom hos Fru Mette Knob til Gyllebo²⁾. Christen Skeel kom, da han var to Aar gammel, til sin Farmoder, Fru Margrete Brahe, og var hos hende i fem Aar og gik i Skole³⁾. Christopher Stensen kom, da han var et Aar gammel, til Jomfruerne Thale og Margrete Rosengaard paa Herlufstrup, hos hvem han var i tolv Aar og opfødtes og gik i Skole⁴⁾. Den Omstændighed, at Personalefterretningerne om Adelsjunckerne som oftest ere mindre fyldige for deres første Barndoms Vedkommende, medfører naturligvis, at Exemplerne her blive langt færre. I Almindelighed indskrænkede man sig ogsaa til kun at beholde dem, indtil den egentlige Skolegang begyndte, da de anbragtes paa anden Maade⁵⁾.

¹⁾ Til Lundsgaard, f. 1590, † 1643, Søn af Marcus Rodsten til Lensholm og Agathe v. Mehlen. Erik Monrads Ligpr. over Palle Rodsten. Kbh. 1647. 4. S. 30.

²⁾ Til Glimminge, f. 1587, † 1642, Søn af Axel Rosenkrands til Glimminge og Mette Grubbe til Højsted. H. Michelsens Ligpr. over Palle Rosenkrands. Kbh. 1642. 4. Bl. Rijj.

³⁾ Til Fusinge, f. 1603, † 1659, Søn af Albret Skeel til Fusinge og Berte Fris til Hesselager. H. Hansen Svanes Ligpr. over Chr. Skeel. Kbh. 1661. 4. S. 41.

⁴⁾ Til Grimsted, f. 1593, † 1657, Søn af Hans Stensen til Stensgaard og Margrete Basse til Sørup. Personalefterretninger om ham findes i Gehejmearkivet.

⁵⁾ Skjøndt denne Skik, at opdrage Børnene udenfor Hjemmet, var saa almindelig ved Fyrstehofferne, at den ikke behøver nærmere at paapeges, skal her dog anføres nogle enkelte Exempler. Prinds Christian af Sachsen, Søn af Kurfyrst Avgust og Kurfyrstinde Anna, Frederik II's Søster, opdroges i sine første Aar (omtr. 1560—63) i Danmark hos sin Mormoder, Dronning Dorothea. K. v. Weber: Anna, Churfyrstin zu Sachsen. Leipz. 1865. 8. S. 16. Christian IV blev tilligemed sine Søstre, Elisabet og Anna, opdragen hos Bedsteforældrene, Hertug Ulrik og Hertuginde Elisabet, i Meklenborg. Den unge Prinds blev medtagen af sin Mormoder, da hun rejste hjem efter hans Daab 1577. Han var dengang syv Uger gammel og blev i Meklenborg i to Aar, indtil 1579, da Frederik II lod

Dersom man vil forfølge Undersøgelsen videre til Aldersperioden fra det tredje indtil det syvende Aar, kunne Exemplerne forøges i det Uendelige, selv om man fraregner alle de Tilfælde, hvori Moderen er død i Barnets tidligste Aar eller ved dets Fødsel, hvilke Tilfælde naturligvis maa lades ude af Betragtningen, fordi de ikke kunne tjene til at stadfæste Reglen, da der jo under saadanne Forhold lader sig tænke mange andre Grunde, som gjøre det nødvendigt, at Børnene bringes bort fra Hjemmet. Dersom derimod Faderen døer, og Moderen altsaa bliver Enke, lader sig opstille en anden Regel; thi «Børn ere Enkers Værn», og hun har en Ret til at beholde dem i Hjemmet, saa

ham hente hjem paa Grund af Rigsraadets indtrængende Forestillinger. Hist. Tidsskr. III, S. 50 ff. Frøken Leonora Christina kom, sex Uger gammel, til Mormoderen, Fru Ellen Marsvin, paa Dalum, og var hos hende i henved sex Aar. Siden opdroges hun tilligemed Søsteren Sophie og Broderen Valdemar Christian i Friesland hos Hertuginde Sophie Hedevig (Datter af Christian IV's Søster Elisabet og Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Volfenbyttel), der var gift med Grev Ernst Casimir af Nassau Dietz, Statholder i Friesland. Et andet af Christian IV's Børn, Frøken Elisabet Augusta, blev 1628, fem Aar gammel, sendt til Dronningen af Sverig. S. Birket Smith: Leonora Christina Ulfeldts Selvbiografi S. 14—15 (Særtr. af D. Saml. II R., II). Lignende Tilfælde lade sig paavise i Udlandet allerede i det trettende Aarhundrede, altsaa paa Valdemarernes Tid. Her skal kun nævnes to Exempler. Elisabet af Thyringen, f. 1207, † 1231, Datter af Kong Andreas II af Ungarn, blev, da hun var fire Aar gammel, forlovet med den elleveaarige Landgrev Ludvig af Thyringen, og førtes 1211 til Vartburg for at opdrages sammen med sin Fæstemand. K. W. Justi: Elisabeth die Heilige. Marb. 1835. 8. S. 2 ff. Hendes Søskendebarn, Prindsesse Agnes af Bøhmen, f. 1207, † 1282, Datter af Kong Ottokar I, blev, da hun var tre Aar gammel, forlovet med Prinds Boleslav af Schlesien og sendt til et schlesisk Kloster for at opdrages under sin tilkommende Svigermoders Opsigt. A. Frind: Die Kirchengesch. Böhmens. 1864. 8. I, S. 292 ff. Flere Exempler fra Valdemar Atterdags Tid findes hos Werlauff i Hist. Tidsskr. III, S. 1 ff.

længe de ere smaa, forudsat at hun vedbliver at hendsidde i Enkestanden — en Bestemmelse, som er meget gammel og lader sig føre tilbage til de gamle danske Love¹⁾. Her frembyder sig naturligt det Spørgsmaal: Hvem er det da, at Forpligtelsen til at opføde og opdrage Børnene nærmest paa-hviler? Fæste vi et Øjeblik Opmærksomheden paa de Exempler, som ere opstillede i det Foregaaende — og de ere paa faa Undtagelser nær valgte vilkaarligt og kunne let ombyttes med andre — vil det allerede for en overfladisk Betragtning synes, som om der deraf kunde uddrages en Regel til Besvarelsen af det opstillede Spørgsmaal. Man skulde nemlig tro, at Adelsjomfruernes Opdragelse nærmest paaahvilede Moderens Slægt, Mormoder, Moster o. s. v., medens derimod de unge Junkere betroedes til Faderens Slægt, Farmoder eller Faster o. s. v. Det kan vel være, at Forholdet er saaledes, men det lader sig dog ikke godtgjøre med Sikkerhed. Man maatte da først i hvert enkelt Tilfælde undersøge, om Nogen af Moderens nærmeste Slægt lever; thi ere de døde, er det maaske kun denne Omstændighed, der har medført, at Faderens Slægt er indtraadt i deres Sted, og der lader sig saaledes af denne Grund ingen Regel opstille. Eller det lader sig ogsaa tænke, at Moderens Slægt allerede har opfyldt sin Pligt i denne Henseende, idet den har antaget sig ældre Søkende af det vedkommende Barn, og derfor nu overlader dette til Farmoder eller Faster. Efter hvad jeg nemlig kan slutte af

¹⁾ •Frændær mughu æi taka börn fra mothær thera, emæthen hun wil manlōs wara oc sitiæ fore börnum sinum oc thera egn, æn tho sculu frændær til sæ, at mothær forhægthar æi egn börna sinna. Wil mothær börna mannas, tha walda thæn börna egn ær næst ær wærn . . . ær annat barn spæt, tha ware thet mæth mothær e til thæt ær siu wintræ gamalt etc. • Skaanske Lov III, 14. P. G. Thorsens Udgave S. 16. Sammenl. dermed Sjæll. L. I, 44 og Jydske Lov. I, 29.

de Exempler — omtrent syv Hundrede — jeg har kunnet benytte til Undersøgelsen, troer jeg derimod med Sikkerhed at kunne opstille den Paastand, at Mormoderen i dette Forhold har den første Ret. Hun var som oftest tilstede ved Børnenes Fødsel, og dersom hun var for gammel eller svag til at foretage den ofte besværlige Rejse til Datteren, maatte denne nogen Tid før Nedkomsten begive sig til sit gamle Hjem, hvor hun da i Almindelighed efterlod Barnet ved sin Afrejse¹⁾. Mormoderen holdt desuden gjerne Barnebarnet over Daaben og fik da derved som Gudmoder endnu en særlig Ret til at sørge for dets Opdragelse²⁾. Naar Mormoder dør, indtræder undertiden Farmoder i hendes Sted, men i de fleste Tilfælde er det dog Moster, der overtager den Afdødes Ret og Pligter³⁾.

Naar Opfødselen var afsluttet og den egentlige Skolegang skulde begynde, sendte Mormoder eller den, der var traadt i hendes Sted, ofte Børnene til Klosterskolerne. Men denne Skik ophørte af sig selv, efterhaanden som Klostrene ophævedes, og istedetfor betroede man dem til ærlige

¹⁾ Man sammenligne dermed Forholdet hos Romerne under Republikken. Jo. Heinr. Krause: *Gesch. der Erziehung bei Griechen, Etruskern u. Römern.* Halle 1851. 8. S. 236, Not. 2.

²⁾ D. Mag. III, S. 223—24. *Hist. Tidsskr.* III R., III, S. 418.

³⁾ Der findes iblandt Adelsbrevene i vore Arkiver og Bibliotheker ikke faa Breve til «Moster», og Tilskriften i Begyndelsen af disse synes ofte at antyde det ovennævnte Forhold, hvor Moster er traadt i Mormoders Sted. I Indledningen staaer i Almindelighed saaledes: «Min Hjerte kjære Moster, jeg takker eder huldelig og gjerne for alt meget Gode, som I mig bevist haver, for hvilket jeg vil af Formue findes godvilligen til at forskyldes «som jeg var eders egen Datter», men istedetfor de sidste Ord sættes ogsaa ofte: «som jeg var eders egen BARNEDATTER» — et Udtryk, som først ret forstaaes, naar man kjender det ovenfor antydede Forhold. Se saaledes til Ex. et Brev fra Sophie Lunge til hendes Moster, Fru Ide Munk, sal. Hr. Oluf Nielsens til Thottrupholm, dat. Pintsedag 1586. (Klevenf.'s Saml. til Fam. Lunge i Gehejmearkivet).

Adelsfolk, som gjorde Familien den Ære at begjære Børnene. Der var nemlig ogsaa udenfor den nærmeste Slægt andre i Standen, der havde en vis Ret til at antage sig Børn til Opdragelse, og hvis Fordringer i denne Henseende man ikke gjerne afviste, f. Ex. ældre Ægtefolk, der hensade i barnløst Ægteskab¹⁾. Men især gjælder det dog om Enkerne i Standen. Naar en Adelsfrue blev Enke, og forudsat da, at hun var i en Alder, hvori hun ikke tænkte paa at indtræde i et nyt Ægteskab, trak hun sig tilbage fra Verden, for ligesom at gjøre Bod for sine egne og sin Mands Synder, eller for, som det hedder, «at gjøre Godt for hans Sjæl». For saa vidt som hendes Midler kunde strække til, betænkte hun Kirker og Stiftelser med rige Gaver, hun oprettede Skoler og Hospitaler ved sine Gaarde og opklædte og bespiste Fattige og Lidende. Men især var det dog Børneopdragelsen, hun stillede sig som sin Livsopgave, og sit Hjem gjorde hun til en Skole «for Gudsfrygt og Husraadighed», hvori hun opdrog unge Adelsjomfruer under stræng klosterlig Tugt. Man tænke saaledes paa Birgitte Gjõe, Sibylle Gyldenstjerne, Anna Maltesdatter Sehested til Odden, Anna Brahe til Løberød o. m. A. Disse Kvinder nøde stor Anseelse iblandt Adelen, og Forældre kappedes om at betro dem deres Børn.

Der er en Klasse af Adelsfruer, der ved Ordningen af de ovenomtalte Forhold synes udelukkede fra at opfylde Opdragelsens Pligter, skjøndt man dog skulde tro, at disse maatte ligge dem allernærmest. Det er nemlig de unge

¹⁾ At saadanne Ægtefolk, der ikke selv havde Børn, undertiden gjorde den omtalte Ret gjældende paa en ejendommelig Maade ved at bortføre Børn, have vi jo et Exempel paa i den berømte Tyge Brahes Hist. Som bekjendt blev han, da han var et Aar gammel, bortført af sin Farbroder Jørgen Brahe. Tyge Brahes Astron. instaur. Mechan. Norib. 1602. Fol. Bl. G vers. P. Petersen: Tyge Brahe. Kbh. 1838. 8. S. 2 ff.

Adelsfruer, selve Mødrene. Her synes imidlertid for deres Vedkommende at finde et Vexelforhold Sted saaledes, at medens de ældre Fruer fik Børnene til Opdragelse, de unge nygifte Fruer derimod fik ældre, «vittige og kyndige» Jomfruer i Huset, der kunde hjælpe dem med Ordningen af deres nye Husstand og i Øvrigt staa dem bi med Raad og Daad, indtil de selv efterhaanden vandt den fornødne praktiske Erfaring og, med Hensyn til det her omhandlede Forhold, den Modenhed, der udfordredes for at kunne opdrage en yngre Slægt. Thi Tanken, der ligger til Grund for Ordningen af Opdragelsen, saaledes som vi forefinde den hos den gamle danske Adel, er uden Tvivl den, at Opdragelsen er en Kunst, der fordrer Modenhed og en rig Livserfaring, og den skal man ikke søge hos de Unge; thi den findes kun i en mere fremrykket Alder. De unge Fruer havde derimod andre Pligter at opfylde. Næsten Halvdelen af Aaret finde vi dem paa Rejser. Snart har man vist dem den Ære at indbyde dem til at rede en Brud til Bryllup, snart skulle de tjene ærlige Folk ved Barsedaab eller Ligfærd, eller det er Herredagene og de store Markeder, der kræve deres Nærværelse. Til andre Tider finde vi dem paa deres Gaarde, hvor de selv øve Gjæstfrihedens Pligter eller ere optagne af de Forretninger, de forskjellige Aarstider føre med sig, f. Ex. Jagt, Brygning, Slagtning, Regnskab med Godsets Fogder o. s. v.¹⁾ De Pligter, som fulgte med en stor og velordnet Husstand, opfyldte de ældre Adelsfruer dog vistnok i fuldere Maal end de yngre; thi den højere Alder og de Svagheder, som Tid efter anden fulgte med, medførte naturligt, at deres Liv efterhaanden mere og mere koncentrerede sig i Hjemmet. Men af samme

¹⁾ C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Hist. IV, 1, S. 180 ff.

Grund overlode de saa ogsaa de egentlige selskabelige Pligter til de yngre Fruer og vandt derved baade mere Tid og mere Ro til at kunne opofre sig for Opdragelsen. Og naar man da skulde følge almindelig Skik og sende Børnene ud af Huset, hvem var da nærmere til at modtage dem end netop Bedstemødrene, og naar der atter skulde træffes et Valg imellem disse, mon da ikke Mormoder stod Børnebørnene nærmest? Thi medens der vel kunde tænkes de Tilfælde, hvori Uoverensstemmelse imellem Svigermoder og Svigerdatter kunde svække Interessen for Sønnebørnene, hørte det dog vistnok til de meget sjældne Undtagelser, at Mormoder under tilsvarende Forhold glemte sit eget Kjød og Blod. Denne Skik, hvorved de ældste og de yngste Slægtled ligesom række hinanden Haand, er allerede i og for sig smuk og naturlig, men den havde tillige en særegen Betydning for en Stand, hvis Interesser krævede Enhed og Sammenhæng i Udviklingen, eller, med andre Ord, hvori det gjaldt om Bevarelsen af Traditionen og af Underordnings og Lydigheds Forholdet. Var der Nogen, der sad inde med Traditionen, saa var det sikkert nok netop Bedstemødrene, hvad enten man nu tænker paa Familieefterretningerne, overleverede fra Slægt til Slægt igjennem lange Aarrækker, eller paa de Skikke og Former, hvori Standsfølelsen og Livsanskuelsen efterhaanden havde fundet deres Udtryk. Og da nu tillige de ældre Slægtled ifølge Aneforholdet maatte betragtes som de overordnede — som Familiernes Overhoveder, fik Underordnings og Lydigheds Forholdet for Børnenes Vedkommende netop ogsaa ved denne Ordning sit rette og naturlige Præg¹⁾.

¹⁾ E. C. Werlauff gjør i sin Afhandling: «Sophie af Meklenborg», Hist. Tidskr. III, S. 50, følgende Bemærkning: «Det hørte til det huslige Livs Karakteristik, ej blot i Middelalderen, men endnu ind

Vil man nu spørge om, hvorledes denne Skik er opstaaet, da kan man dertil vistnok kun svare, at det gaaer med denne Ordning som med saa mange, ofte smaalige, Bestemmelser indenfor Lavgsvæsenets forskjellige Rammer. Den har vistnok efterhaanden dannet sig efter Anvisninger fra den katholske Gejstligheds Side. De ældre kvindelige Slægtled ere efter Naturens Orden lettest modtagelige for religiøs Paavirkning, og igjennem dem skulde Vejen gaa for en mere omfattende Indflydelse paa den yngre Slægt, men man opnaaede tillige derved, at Børnene tidligt førtes ud af Omgivelser, der let kunde virke hæmmende og nedbrydende paa deres sædelige og religiøse Udvikling.

Reflexioner over denne Skik lader sig maaske næppe med Bestemthed paapege i det vedkommende Tidsrum. En Hentydning dertil findes maaske hos Christjern Pedersen eller rettere sagt hos Luther, thi det er denne Reformators Ord, vor bekjendte Humanist oversætter eller omskriver. «Hvorfor leve de gamle Folk saa længe», skriver han, «uden for den Sag allermest, at de skulle ærlige og tilbørlige opføde og lære det unge Folk ret at leve efter Guds Bud og Villie. Thi det er ikke muligt, at de ufornymstige Folk og galne unge Mennesker skulde selv kunne regjere dem skjel-

i den nyere Tid, at Forældre i ophøjede Stilling ofte lode deres Børn opfostre og opdrage i andre enten underordnede eller beslægtede Huse». Men et Underordnings Forhold for de Familiers Vedkommende, der modtog Børnene til Opdragelse, lader sig vist ikke paavise i det omtalte Tidsrum. Og det er uden Tvivl en Vildfarelse, hvortil Forfatteren har ladet sig forlede ved for Sammenlignings Skyld at henvende sin Opmærksomhed paa et tilsvarende Forhold i den nordiske Oldtid. Noget ganske andet er det derimod, at de, som disponerede over Børnene, ansatte Hovmestere og Hovmesterinder til at varetage Opdragelsen; thi disse indtog naturligvis en underordnet Stilling. Men dette kan dog ikke komme i Betragtning i den Sammenhæng, hvori Forfatteren følger Undersøgelsen.

lige og ærlige; thi de ere alle tilbøjelige til Ondt af deres egen Natur. Derfor haver Gud budet og befalet alle Forældre og alle andre, som gamle og forfarne ere og kunne skille Ondt fra Godt og vide, hvad dem er nyttigt og godt, at de skulle det lære og undervise dem. . . . Og alle skulle vide, at Gud vil elske og have et svart og strængt Regnskab af alle, hvorledes de have opfodt, tugtet og lært deres Børn og andre unge Mennesker. . . . Hvad hjulpe det os, at vi længe levede og havde alting som vi begjærede og vare saa godt som hellige, om vi lode det blive tilbage, for hvilket vi allermost leve, som er at opføde; lære og undervise det unge Folk, hvorledes de skulle rettelige leve o. s. v.¹⁾. I Ligprædikenerne finder man ofte saadanne Bemærkninger som disse: «Ingen bliver Mester i sin Faders Hus», «Børn maa ikke fullentze længe hjemme, at den gode Forhaabning ikke skal med Kjælenskab og Indulgence, som ofte kan ske, forrykkes», «forat Børnene desbedre kunne optugtes i Guds frygt, Høviskhed og gode Sæder, maa de føres bort af Huset, o. s. v.». Men i Øvrigt synes man at have betragtet dette Forhold som noget engang givet, hvis Berettigelse ikke trængte til nogen nærmere Begrundelse.

Det er allerede ovenfor blevet bemærket, at der med Hensyn til Adelsjomfruerne fandt et Vexelforhold Sted, idet de ældre Adelsfruer fik de unge Jomfruer i deres Jomfrukammere, medens derimod de unge Fruer fik de ældre Jomfruer i Huset. De Jomfruer, der hverken anbragtes paa denne Maade eller indtraadte i Ægteskab, indsattes i Almindelighed i Klostrene. Ved denne Ordning opnaedes der altsaa en meget passende Fordeling af de kvindelige

¹⁾ Christjern Pedersens danske Skrifter, udg. af C. J. Brandt, IV, S. 469—70.

Medlemmer. Men i Midten af det sextende Aarhundrede indtræder der en Standsning i dette Forhold, idet Klostrene ophævedes. Derved bleve mange Adelsjomfruer saa at sige husvilde, og dette Misforhold fremkaldte snart lydelige Klager fra Adels Side. Saaledes opsatte den jyske Adel allerede 1552 i Viborg et Bønskrift til Christian III, hvori de opfordrede ham til at oprette to Jomfruklostre i Jylland, for at de deri kunde indgive deres Børn, «at de ikke for mange Aarsagers Skyld skulde nødes til at give dem til Bønder og ufri Folk». I og for sig var Klostrenes Ophævelse ogsaa af gjennemgribende Betydning for Adels økonomiske Forfatning. Klostergiven Kvinde betragtedes nemlig som død for Verden og maatte ikke arve, forudsat da at hun ikke udtraadte med sin Slægts og sine Frænders Tilladelse, og dette lod sig let forhindre. Saa længe som en Familie altsaa kunde sende sine ugifte Døtre i Kloster, havde den Udsigt til, at dens Ejendomme kunde forblive samlede paa enkelte Hænder, medens Gods og Formue derimod nu under de forandrede Forhold let gik tabte ved at fordeles iblandt de mange Arvtagere. Dersom de adelige Jomfruer giftede sig med ufrie Mænd imod Frænders Raad, havde de forbrudt deres Arv, men skete det derimod med Frænders Samtykke, da skulde de inden Aar og Dag sælge deres Adelsgoods til Adelsfolk, thi frit Gods maatte ikke følge ufri Mand, og dersom de sade denne Bestemmelse overhørig, var Godset forbrudt og faldt tilbage til den nærmeste Slægt¹⁾. Saaledes havde man altsaa endnu en Udvej aaben, hvorved man kunde bevare Godserne samlede, og dette Hen-

¹⁾ Krag og Stephanus: Christian III's Hist., d. danske Udg. I, S. 526 og Supplem. S. 110. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gl. danske Domme I, S. 15 og S. 49; III, S. 123 og S. 298, Not. 12, og Retshist. § 121.

syn spillede uden Tvivl en væsentlig Rolle iblandt de «mange Aarsager», hvortil der hentydes i det ovennævnte Bønskrift. Men det er en Selvfølge, at man ved at vælge denne Udvej nødvendigvis maatte bryde med de gamle Traditioner og saare Standsfølelsen og de mange forskellige Familieinteresser. Det ovennævnte Misforhold blev dog ogsaa af andre Grunde af særlig Betydning for Adelen. Thi den Omstændighed, at mange af dens kvindelige Medlemmer ligesom bleve ledige paa Torvet, bidrog væsentligt til at udvikle Ørkesløshed og Lediggang, der ikke blot fremkaldte Splid og Uenighed iblandt de forskellige Familier, men ogsaa indeholdt Spiren til forøget Nydelsessyge og til mange sædelige Udskejelser. Paa dette Punkt tabe de Gamle det tidligere Hold paa den yngre Slægt, og derved sønderreves det Baand, som hidtil havde bevaret Sammenhængen og Enheden i Udviklingen. Ødselhed og Pragtsyge toge fra nu af et stærkt Opsving og fandt tillige forøget Næring under en levende Kappelstrid med den rige og opblomstrende Borgerstand. Vi have med Hensyn til dette Forhold en Udtalelse fra en bekjendt Adelsdame, der navnlig har sin Betydning, fordi den paa viser en bestemt Tidsgrændse, indenfor hvilken disse Udskejelser maa have begyndt at træde kjendeligt frem. 1564 vilde Mogens Gyldenstjerne til Stjernholm skifte med sine Børn efter deres Moders, Anne Sparres, Død. Han tilskrev i denne Anledning sin Datter, Sibylle Gyldenstjerne, der var gift med Eskild Gjõe til Skjørringe, og opfordrede hende til at sende sig en nøjagtig Opgjørelse over alt, hvad hun havde faaet i Brudeudstyr, for at hendes Søstre ikke skulde forfordes ved Skiftet. 16de December s. A. indsendte Fru Sibylle en, som det synes, meget omhyggelig Fortegnelse over det, som hun i sin Tid havde medbragt fra Hjemmet,

men hun udtaler tillige sin Beklagelse over, at Adelsjomfruerne vare blevne saa fordringsfulde, at de ikke længere vilde lade sig nøje med et saadant Udstyr som det, hun fik. «The will», skriver hun, «allt nu anderlunde smøckis end the then tid gjorde, ij huor stackit thett er end siden»¹⁾. 1558 havde hun Bryllup med Eskild Gjõe; indenfor disse sex Aar har Omslaget altsaa fundet Sted, og det vil ikke her være vanskeligt at paapege det afgjørende Vendepunkt.

Samtidigt med Christian III stege Reformationens Fædre, den gamle Slægts Vejledere, Jørgen Sadolin, Peder Plade, Niels Plade og Hans Tavsens i Graven. Med Frederik II begyndte en ny Slægt sit Livsløb, og paa dette Tidspunkt spore vi Omslaget. En ny Livsanskuelse begyndte at gjøre sig gjældende og traadte paa mange Punkter i skarp Modsætning til de gamle Overleveringer. Den gamle og den nye Slægt forstode ikke længere hinanden, og fra mere end et Dødsleje møde vi Udtalelser, der spaa ilde over Lånd og Folk. Den gamle Johan Fris steg i Graven med Ord, der næsten ligne en Forbandelse, idet han udtalede sin Bekymring for, «at Gud engang vilde straffe Danmark, besynderlig Adelen og de Rige for deres unyttige hovmodige Prang», og Arild Ugerup klager over, at «Tro og Love ere døde, saa at man ikke veed, hvem man skal slaa sin Lid til. Der tragtes nu omstunder intet efter andet end Pragt og Hovmod, Gods og Rigdom o. s. v.». Lignende Klager høre vi fra Elisabet Skram og mange Andre²⁾. I og for

¹⁾ Sibylle Gyldenstjernes Brev findes i Klevenf's Samlinger til Gyldenstjernes Hist. i Gehejmearkivet. Brevet bærer kun Angivelse af Datoen, men ikke af Aaret, hvori det er skrevet. Men da Fru Anne Sparre døde d. 1ste Avg. 1564, fejler man vist ikke ved at antage, at Brevet er skrevet samme Aar.

²⁾ A. S. Vedels Ligpr. over J. Fris. Kbh. 1571. S. Bl. Cvj vers., Niels Michelsens Ligpr. over Arild Ugerup. Kbh. 1606. S. Bl. Hii

sig have disse Klager maaske ikke stor Betydning. Vi møde dem under alle stærkt udprægede Tidsbevægelser, hvor en ældre Slægt ikke længere kan følge med i Udviklingen og ligesom føler sig tilovers. Men naar vi ikke desto mindre dog paa dette Tidspunkt tillægge dem en større Vægt, er det begrundet i den Sammenhæng, hvori de træde os imøde. Tidens gejstlige Ordførere, og iblandt dem især Biskop Lavrids Bertelsen i Aarhus, Anders Sørensen Vedel i Ribe og Biskop Niels Lavridsen Arctander i Viborg, synes nemlig i deres Ligprædikener at lægge særlig Vægt paa disse Klager, og hvor Ytringerne ikke ere dem stærke eller klare nok, bruge de dem kun som Udgangspunkter, for dertil at kunne knytte en Udtalelse af deres egne Anskuelser, der ofte fremtræde i saa skarp og uforbeholden en Form, at man højliggen maa forundre sig derover. Dr. H. Rørdam har i sin Universitets-Historie meddelt en Udtalelse af Biskop Lavrids Bertelsen ved Holger Rosenkrands's Ligfærd 1576 som Exempel paa, hvad man dengang turde byde den øverste Stand i Riget¹⁾. Og dog naaer han ikke Anders Sørensen Vedel i Djærvhed. I sin Ligtale over Clavs Glambek til Rask 1591 taler Vedel om Adelen's Ødselhed og den deraf fremkaldte Pengetrang. «Selvhave er jo», siger han, «altid saaledes bedre end man skal gaa ad Kiler Gade med Hatten i Haanden og byde der ud Ti eller Tolv af Hundret. Gud give vor Danske Øvrighed engang Sind og Hu til at afskaffe saadan Handel, som man vel veed og dagligen forfarer at være Riget til ubodelig Skade og mange til Fordærvelse. Der er ilde saa holden Hus, at man forbrasker og unyttigen fordøjer det, man kunde baade selv

vers. og N. L. Arctanders Ligpr. over Elisabeth Skram. Kbh. 1601. S. Bl. E vers.

¹⁾ Anf. Skr. II, S. 351.

leve hæderligen af og lade sine Børn en nødtørfdig Patrimonium. Og hvorlunde kan Lande og Riger blive længe ved Magt, dersom den fattige Handelsmand maa ingen Fordeel nyde, men de, som Magten og Vælden have, ville selv ved Forprang og Strængthed vende sig al Profit og Baade til? Men dette vil og visseligen lykkes deres Børn derefter: male quæsit, male perdit. Saa vil det gaa, endog Baaden er saa forblindede sød, at end ogsaa de Vise, som holdes fore, ville det ikke for fulde tro og indgaa¹⁾. Saaledes turde Vedel tale. Et Exempel skaf endnu anføres fra en noget senere Tid. 1609 siger Niels Lavridsen Arctander i sin Ligprædiken over Hans Lange til Bredning: «Saa skulle og de, som ere af Adel eller høj Stamme, hvor Behov gjøres, som ridderlige Mænd forsvare deres Fædreland og føre deres Vaaben og Værge pro lege et pro grege, for Loven eller Retten og den Menigmand at haandhæve og beskjerme for Vold og Uret, som den vise Kong Alphonsi Symbolum og Sprichwort lyder, og være den kristne Kirkes Skytsherrer og Fosterfædre og deres Hustruer hendes Ammer. Og, som Pavlus formaner, gjøre godt, blive rige i gode Gjæringer, gjerne give og være behjælpelige. Thi dette ere de rette adelige Gjæringer, og ikke at drikke mange store Bennike Glas ud, hver med en Drik, at banketere og sværme Dag og Nat, at sværge, blotte og bande, og at misbruge Guds hellige Navn, som hine Marterhanser gjøre, og ikke at drage det ene Hus til det andet og lægge den ene Ager til den anden og bruge Vold med hver Mands Hus og hver Mands Arv, indtil at der er ikke mere Rum, at de kunne ene besidde Landet, og ikke at raade at gjøre de Fattige Skade efter deres egen Villie og vrie Retten,

¹⁾ A. S. Vedels Ligpr. over Clavs Glambek til Rask. Ribe 1591. 8. Bl. Bvii vers. ff.

hvor de ville¹⁾. Disse Ord bleve udtalte i en stor adelig Forsamling i Viborg Domkirke. Hine Slægter med deres aabne, ærlige og usminkede Færd danne en underlig Mod-sætning til vore Tidens kolde diplomatiske Kløgt, der vejer hvert et Ord, ikke for at lade Tanken træde frem saa aaben og klar som muligt, men snarere for at skjule den under Tretydighedens dunkle, uklare og tilslørede Sprog, og det er vanskeligt for os at forstaa, at Udtalelser som disse ikke skulde have vakt Anstød og almindeligt Mishag. Dog nogen Anstød have de vel alligevel vakt, og det skulde være mærkeligt, om de f. Ex. for Anders Sørensen Vedels Vedkommende ikke væsentligt have bidraget til hans Fald. Men naar man erindrer, at det dog var Adelen selv, der lod Ligprædikenerne trykke og udbrede iblandt deres Standsfæller, maa man forudsætte, at der var skarpe Brydninger tilstede indenfor Standen selv, som frembøde Støttepunkter for en saa dristig Optræden. Det maa altsaa være Opgaven at søge de Antydninger, Tiden selv giver til en Forklaring af disse Modsætninger. Man maa da først lægge Mærke til, at de gamle Betegnelser for Rangfølgen indenfor Kriegerstanden (Knabe, Spitsdreng, Smaasvend (famulus), Væbner (Armiger) og Ridder (miles)), forsvinde eller forandre Betydning i Midten af det sextende Aarhundrede. I offentlige Dokumenter og Aktstykker ophører man i Slutningen af Christian III's Tid at skrive sig «Væbner» eller «af Vaaben». Den Skik, at gjøre de unge Adelsjunkere «væragtige» eller at erklære dem for Væbnere, vedligeholdte sig vel endnu langt ned i Christian IV's Tid²⁾, og lader sig maaske paa-

¹⁾ N. L. Arctanders Ligpr. over Hans Lange til Bredning. Kbh. 1610. 8. Bl. C vers. ff.

²⁾ Hugo Lytzwow, f. 1617, † 1693, bekendt som Staldmester hos Frederik III, blev, ifølge hans Personalialia i Gehejmeark., 1640 gjort

vide langt senere, men den er allerede under Frederik II gaaet over til at være ensbetydende med Udnævnelsen til Kammerjunker. Paa samme Tid begynder ogsaa Ridder-værdigheden at antage Karakteren af en Hofrang, istedetfor som tidligere af en Krigerrang¹). De gamle Gaardsretters Bestemmelser bleve efterhaanden tilsidesatte eller forglemte, og Frederik II gjorde 1562 et forgjæves Forsøg paa at gjenoprette den gamle Tugt. I dette Aar lod han nemlig en ny Gaardsret udgaa, og indførte deri en ret mærkelig Artikel. «Og efterdi», skrives der, «der findes stor Brøst iblandt Hofmænd her i Riget ydermere end andetsteds, saa at mange af dem, som give sig ud for Hofmænd, intet vide af Rytteriet, og kommer mest af den Aarsage, at de ikke tilholdes at omgaaes med Heste og Harnisk, men holdes af dem spotteligt, at nogen skulde røgte eller viske sin Husbonds Heste, vil og en gjøre dette, da foragte de andre ham derover, derfor skal hver, der holder Svende, tilholde dem, at de om Morgenen gange udi Stalden o. s. v.»²). Det her antydede Omslag, der fra den ældre Slægts Standpunkt naturligt maatte betragtes som en Tilbagegang, forudsætter

væragtig af Christian IV med den naadige Paamindelse, at han ikke skulde bruge Kaarden anderledes end til sin Æres Forsvar og sin Herres Tjeneste.

¹) Maaske maa man i denne Forandring søge Grunden til, at saa mange Adelsmænd nægte at modtage Ridderslaget ved Frederik II's Kroning. Det var Tilfældet med de elleve efternævnte: Holger Rosenkrands, Korfits Ulfeldt, Jens Trudsen, Frands Brockenhus, Erik Rud, Jacob Brockenhus, Hans Johansen (Lindenov), Christopher Johansen (Lindenov), Lave Ulfstand, Otte Brahe og Albret Skeel. Kun tre modtog denne Værdighed: Eiler Hardenberg, Verner Parsberg og Niels Lange. H. P. Resen: Frederik II's Krønike. Kbh. 1680. Fol. S. 29.

²) J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love. Kbh. 1827. 4. V, S. 42—43.

en tilsvarende Forandring, der efterhaanden er foregaaet med Hensyn til de unge Junkeres Opdragelse.

Efter Reformationen, da den gejstlige Værdighed ikke længere øvede nogen Tiltrækningskraft paa Adelen, var det blevet almindelig Skik, at lade unge Adelsmænd gaa i Krigstjeneste. Efter en kort Skolegang udenfor Hjemmet i et eller andet adeligt Hus under Vejledning af Huskappel- lanen eller Stedets Sognepræst — undertiden ogsaa i en Klosterskole — sendtes de i en Alder af elleve eller tolv Aar i Høftjeneste som Smaasvende hos en eller anden anseet Ridder, der, som det hedder, avede dem til Skjellighed og lærte dem Guds frygt og Rytteri. Efter tre eller fire Aars Forløb gjorde han dem til Væbnere, hvorved de fik Ret til at føre Hest og Væрге, eller han «forskrev» dem til andre Riddere i Udlandet, der modtog dem «for Slægt og Byrd og Adels Pligt». Ikke sjældent anbragtes de ogsaa ved Hove eller hos de kongelige Staldmestere, hvor de uden Vanskelighed kunde faa Kongens anbefaling til fremmede Hoffer. Lærd Dannelse forudsattes ikke, og den eneste For- dring, man maaske stillede til dem i Begyndelsen af det omtalte Tidsrum, var den, at de skulde kunne læse, skrive og regne. De øvrige fornødne Kundskaber, især i fremmede Sprog, erhvervede de sig efterhaanden ad praktisk Vej, imedens de færdedes i Udlandet; thi i Udlandet maatte de Unge søge deres sidste afsluttende Uddannelse, dersom det ellers skulde have nogen Art, og naar de ikke havde «ført Friser og Harnisk» i fremmed Fejde, var det som oftest vanskeligt for dem at vinde Anerkjendelse i Hjemmet¹⁾.

¹⁾ I Samlingerne til Familien Tordsens Historie i Gehejmearkivet findes en interessant Brevvexling imellem Tord Bonde til Trane- bjerg og Anders Bilde til Søholm, hvoraf man seer, hvorledes de unge Junkere forskreves fra den ene Riddersmands Mand til den anden,

Igjennem et strængt Underordningsforhold arbejdede de sig op til at indtage en Stilling, der svarede til deres Byrd. Raahed og Tøjlesløshed vare vistnok de naturlige Følger af det vilde Krigerliv; men af denne Uddannelse fremgik der dog en sund og livskraftig Slægt, der var hærdet fra Ungdommen af og udrustet med en Virkelyst og en Handlekraft, der ikke svigtede den, naar den senere skiftede Livsvilkaar og traadte over i en mere fredelig Virksomhed. I dette Tidsrum fremhævedes det som en Roes for de unge Junkere, at «deres Hu stod til Krig og Rytteri». Men naar man naaer ned i Frederik II's Tid, gjør der sig en ganske anden Betragtning gjældende. Saa siges der om den vedkommende unge Mand: «Hans Sind var ikke til Bogen, og han var ikke bekvem til at studere til nogen synderlig vid Lærdom», eller som det senere hedder: «Hans Humeur var ikke saa meget til Studering og boglige Kunster, han maatte paa en anden Manier forsøge Verden»¹⁾. Det vil sige, man nødtes til at vælge den Udvej at sende ham i Krigstjeneste, fordi han duede ikke til andet. Paa ridderlige

uden at Forældrene havde Anelse om, hvor de opholdt sig. Tord Bonde efterlyser (1540—43) sin Søn Jørgen Tordsen Bonde. Han havde betroet ham som Dreng til Holger Ulstand til Hikkebjerg, der forskrev ham til Anders Bilde, som formærkede, at han var af Adel, skjøndt han ellers var ham ubekjendt, og derfor avede ham til Skjellighed og sendte ham videre til en tysk Riddersmand hos Kurfyrsten af Sachsen; derfra blev han forskreven til Landgreven af Hessen, som han forlod efter Indtagelsen af Brunsvig, for at drage ud i den nederlandske Krig, hvor han forsvandt. — Ved Talemaaden «at fore Friser og Harnisk», maa man vist tænke paa de store frisiske Stridshingste, der vare af den samme Race som den, vi endnu gjenfinde i de svære engelske Heste, der anvendes til Trækbrug.

¹⁾ Se Niels Lavridsen Arctanders Ligpr. over Niels Juel til Kongstedlund. Kbh. 1601. 8. Bl. Cij vers. og Lavrids Jacobsens Ligpr. over Axel Gyldenstjerne. Sorø 1653. 4. Bl. Eiiij vers.

Øvelser lægges der ikke længere Vægt. De Skoler for Guds frygt og Rytteri, der tidligere fandtes omkring paa Adelen Gaarde, forsvinde efterhaanden og opretholdes kun hos de Mænd, der vare eller havde været kongelige Beridere og Staldmestere (f. Ex. Henrik Rothkirch, Eustachius v. Thienen, Arent v. der Kula o. fl.) eller hos enkelte Lensmænd paa Gaarde, hvor Kongen ofte tog ind, f. Ex. Antvorskov, og hvorfra Junkerne lettest havde Udsigt til at kunne blive anbefalede til Forfremmelse. Nu krævede Tiden derimod lærd Dannelse. Gejstligheden og Borgerstanden havde allerede vundet et Forspring paa dette Omraade, og Adelen nødtes til at følge med, dersom den vilde hævde sin Stilling. Derfor sattes dens Sønner i Latinskolerne, hvor de fra deres tidligste Ungdom af udsattes for alle de Fristelser, som en høj Byrd og rige Midler altid medføre. Her føres vi altsaa atter frem til et Punkt, hvor der skeer et Brud paa de gamle Traditioner. Det strænge Underordningsforhold, hvorigjennem den foregaaende Slægt Trin for Trin havde arbejdet sig op, forsvandt lidt efter lidt, og den gamle Tugt lagde ikke længere Baand paa Lidenskaberne. De store sædelige Udskejelser, der allerede i Skolelivet tærede paa de Unges Livskraft, fortsattes i videre Omfang ved Universiteterne i Tyskland og især i Italien, hvorfra de vendte tilbage for at indsuge den sidste snigende Gift i et ødselt og tøylesløst Hofliv. Thi det nyere Hofliv havde allerede begyndt at udvikle sig; dets første Blomstring lader sig paavise under Frands I og Henrik II i Frankrig og udbredte sig derfra hurtigt til de øvrige europæiske Hoffer; Hof tjeneste er nu ikke længere ensbetydende med Krigstjeneste, og i Smaasvendes og Væbnerses Sted træde nu Pager, Kammerjunkere, Jægermestere o. s. v.

Naar en vis Livsretning har vundet Hævd i et Sam-

fund og fæstnet sig i Tiden, giver den sig Udtryk i en Række sindbilledlige Former. Man kan jo tænke paa Klæde- dragtens Snit, paa visse Ceremonieller o. s. v. Disse indeholde i deres Umiddelbarhed mange vejledende Vink, der ere af stor Betydning for den historiske Forsker, fordi de ofte karakterisere Tiden langt fyldigere og med større Sandhed end mange af de Reflexioner, som Samtiden ellers frembyder, saa meget mere som disse ofte ere farvede af Parti-interesser eller ere trykkede af de mange forskjellige Hensyn, hvorpaa Forholdene gjøre Krav. Der er netop fra Slutningen af det sextende og Begyndelsen af det syttende Aarhundrede en saadan sindbilledlig Form, der fortjener at bemærkes, fordi den saa klart fremhæver det ovennævnte Omslag i Udviklingen. Vor bekjendte Kunsthistoriker, Prof. N. Høyen, har paapeget den mærkelige Forandring, der i hin Tid er foregaaet med Epitaphierne i vore Kirker. I det sextende Aarhundrede havde de i Almindelighed Lighed med Alterbilleder, idet det egentlige Midtpunkt dannedes af en eller anden Fremstilling af den bibelske Historie (som oftest af Christi Lidelses Historie). De Afdøde, til hvis Minde Epitaphiet var opsat, fandtes da som forsvindende Miniaturportraiter ved Billedets Fod; undertiden — og saaledes var det uden Tvivl Tilfældet fra Begyndelsen af — indskrænkede man sig ogsaa til at anbringe deres Navne i en Indskrift under Billedet. Men efterhaanden som man naaer ned imod Slutningen af Aarhundredet, skyde Portraiterne op og tvinge det bibelske Billede tilside; tilsidst maa dette nøjes med at indtage en beskeden Plads foroven i den lille Halvrunding, hvori Alterbilledet i Almindelighed løber op. Her er Epitaphiets oprindelige Karakter aldeles forandret, og nu møde vi et Familiemaleri, fremstillende en eller anden Borgermester eller Præst i sin Familiekrede

imellem sine to eller tre Koner og fjorten femten Born — de tidligere afdøde Medlemmer af Familien fremstilles ofte tronende ovenover i Himlen, medens det bibelske Billede ligesom fortoner sig i en fjern Baggrund. Prof. Høyen, der betragter denne Fremtoning fra et kunstnerisk Synspunkt, seer, og det med Rette, deri et Vidnesbyrd om Kunstens Forfald; thi disse Malerier ere i Almindelighed slette Fuskerarbejder, medens de tidligere Altermalerier dog ofte vare gode Kunstværker. Men disse Arbejder lade sig ogsaa betragte fra en anden Side, og saa faa de maaske en langt dybere Betydning. Thi hvad betyder denne Forvandling vel andet end, at Subjektiviteten gjør sig gjældende paa alle Punkter, at Personligheden arbejder sig frem og tvinger alle Skranker tilside, saa at endog det Religiøse maa vige tilbage. Disse Epitaphier ere i Almindelighed opsatte over Medlemmer af den rige Borgerstand eller af Gejstligheden¹⁾. Men ogsaa Adelen maa følge med, og paa samme Tid foregaaer der en tilsvarende Svingning for dens Vedkommende. Paa Ligstene, som lagdes over Adelsmænd i det sextende Aarhundrede, fremstilledes de i fuld Rustning med alle Krigerens Symboler, men i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede lægges Harnisk, Hjelm og Landse tilside, og istedetfor møde vi Billeder af Hofmænd i Sko med Spænder, Strømper, Kappe o. s. v.²⁾. Allerede

¹⁾ Kirkehist. Sml. II, S. 69.

²⁾ En af de ældste Ligstene, hvorpaa denne Forandring lader sig paavise, findes i Torning Kirke (Aarhus St., Silkeborg Amt), hvor den i sin Tid blev lagt over Henrik Sandberg til Kjærsholm og hans Hustruer, Tale Maltesdatter og Kirsten Juul. Henrik Sandberg døde 1588, og hans sidste Hustru, Fru Kirsten Juul, døde 1626. Dersom Fru Kirsten har fulgt den almindelige Skik og selv bekostet Stenen, saaledes at der har staaet Plads aaben til Angivelsen af hendes egen Dødsdag og Dødsaar, er den uden Tvivl allerede henlagt i Torning Kirke i det sextende Aarhundrede.

længe førend Borgerstanden udtalede det som det første Anklagepunkt imod Adelen, havde altsaa Stenene fortalt det, at Adelen ikke længere var Krigerstanden, og hvor vare saa de Forudsætninger at søge, hvorpaa dens store Særrettigheder hvilede? ¹⁾.

Der var ikke faa danske Adelsfamilier, der anede den Fare, som truede Standen under de nye Livsvilkaar, hvori den førtes ind, og for at undgaa at sende Børnene i Latin-skoler, betroede de dem til ansete Skolemænd, Gejstlige eller Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, i hvis Huse de tilbragte deres første Ungdom tilligemed deres Hovmestere, indtil de i en modnere Alder sendtes til fremmede Universiteter. Flere rige Adelsmænd oprettede ogsaa Skoler eller saakaldte «Akademier for lærd Dannelse» paa deres Gaarde, hvor de lode mindre bemidlede Adelsfolks Børn opdrage sammen med deres egne under dygtige Tugtemesters Vejledning. Saadanne Akademier fandtes f. Ex. paa Hellerup, Asmildkloster, Holmgaard, Bustrup og senere paa Rosenholm. Igjennem disse gik, for at bruge en i vore Dage ofte gjentagen Udtalelse, Vejen til Sorø. Men det lykkedes ikke at afvende den truende Fare. Adelen var ført henimod et kritisk Vendepunkt, og det gik under disse Forhold, som det saa ofte gaaer i store Overgangsperioder, hvor man nødes til at kaste de gamle Livsformer overbord og ligesom maa experimentere sig frem, for at finde nye Anlæg for Udviklingen; man gjorde dyrekjøbte Erfaringer, og Forsøgene kostede næsten et Slægtled Livet. Men det var saa meget sorgeligere for Standen, som det netop var det Slægtled, der skulde optage Kampen med en livsfrisk og virkelysten Borgerstand, der arbejdede sig frem paa alle

¹⁾ Suhm: [Nye Saml. I, S. 197 ff.

Punkter, og hvad der gik tabt i det ene Slægtled, det blev ikke vundet tilbage i det næste; thi dertil udfordredes mere end en Menneskealder. Man har sagt, at i Kalmar-krigen faldt Blomsten af den gamle danske Adel¹⁾, og var det sandt, saa var det vistnok en smuk og hæderlig Udgang for en ædel og højbaaren Krigerstand. Men man kan vist med større Ret sige, at Blomsten af den gamle danske Adel segnede paa ganske andre Valpladser. En af vore Historikere har for nogle Aar siden meddelt en Række Bidrag til Oplysning om Overdaadighed i Drik især i Frederik II's og Christian IV's Regeringstid²⁾. Læseren vender sig med Afsky bort fra disse grændseløse Udskejelser, og han kommer naturligt til at spørge, hvorledes en Slægt har kunnet byde sig selv noget saadant. Men overfor dette Spørgsmaal kan man med Rette stille et andet: Tør man ogsaa paastaa, at den kunde taale det? En ældre Slægt, der medbragte et sundt og hærdet Legeme, kunde maaske gaa saadanne Storme igjennem; men deraf fulgte ikke, at en yngre Slægt kunde gjøre det samme; thi den manglede den nævnte Forudsætning. Nøglen til en Besvarelse af disse Spørgsmaal findes vistnok i den Kjendsgjerning, at fra 1559 til 1648 uddøde over halvfjerdsindstyve danske Adelsslægter, og for mange af disse Slægters Vedkommende blev Skjoldmærket nedlagt i Graven med unge Adelsmænd i en Alder af otte og tyve eller tredive Aar, som døde af Gigt, Podagra, Sten eller Smaapokker³⁾. Men hvad Døden

¹⁾ C. F. Bricka: •Har Chr. Barnekov frelst Christian IV's Liv?• Hist Tidsskr. IV R., III, S. 3, Not. 1.

²⁾ N. Jacobsen: •Levemaaden i Drik i det 16de og 17de Aarh.• Dansk Maanedsskr. 1866, II, S. 33 ff.

³⁾ Iblant de Slægter, der uddøde i det nævnte Tidsrum skal nævnes: Rønnev, Søblade-Sklukel, Krognos, Oxc, Spend, Vittrop, Skave, Glambek (s: Sehested), Rosengaard, to Slægter Sparre, Stranges-

levnede var, for at bruge Christen Bordings Ord, «kun Stubbe og vissent Løv», en udlevet, aandsfattig og karakterløs Slægt, der ikke kjendte sin Pligt, men endnu kun var stolt og hovmodig nok til at kunne rose sig af Forfædrenes Gjerninger uden at yde noget tilsvarende. Til en saadan Slægt vilde man ikke betro Landets Styrelse, og den kunde ikke gjøre Fordring paa, at man skulde anerkjende dens store Særrettigheder, saa meget mindre som Grundlaget for disse allerede for længe siden var forrykket. Det er her kun i al Almindelighed antydet, hvorledes Udviklingsforholdene skrede frem. Til enhver Tid og i enhver Stand findes der naturligvis, selv under de sletteste Samfundsforhold, smukke og hæderlige Undtagelser. Men det er ikke her Opgaven at dvæle ved disse Undtagelser, vi skulle nu kun til Slutningen betragte nogle af de Reflexioner, som dette Misforhold har frembragt hos et Par samtidige Forfattere.

Det var ikke i Danmark alene, at denne Kræftskade tærede paa Rigets bedste Stand, det samme var Tilfældet i Tyskland, i Italien og især i Frankrig. Det er i det sidstnævnte Land under Religionskrigene, at Opmærksomheden først henledes paa dette Samfundsonde. 1587 udkom der samtidigt i Genf og i Basel, det sidstnævnte Sted endog i to Udgaver, et Skrift, der bar Titelen: «Discours politiques et militaires». Forfatteren var en bekjendt fransk Oberst, François de la Noue¹⁾. Skriftet blev læst med stor Interesse

son, Glob, Saxtrup, Bjørn, Krummedige, Fasti, Emmiksen, Vestenie, Skovgaard, Vasbyrd, Rosensparre, Dresselberg, Bild, Staverskov, Straale, Brok, Baden (=: Jernskjæg), Ulfstand, Hardenberg, Lunge, Basse, Stygge, Pors, Laxmand, Rud o. s. v. Fra 1600 til 1630 uddøde alene henved tredive Slægter.

¹⁾ François de la Noue (Franciscus Lanovius), med Tilnavnet Bras de fer (fordi han førte en Jernarm istedetfor sin venstre Arm, som

i Frankrig og opnaaede i forholdsvis kort Tid i det mindste tolv Oplag. Det blev oversat paa Tysk og Engelsk, og et enkelt Afsnit deraf — det, som særligt vedkommer vor Undersøgelse — blev oversat fra Fransk paa Latin og udkom i Tyskland. De la Noue's Værk indeholdt en Række militære Betragtninger og afgav tillige et fortrinligt Kildestof til Frankrigs Historie i Religionskrigenes Tidsrum, hvorved det dannede et udmærket Supplement til Michael de Castelnau's Memoirer. Det er derfor ogsaa i rigt Maal benyttet af Frankrigs ældre og nyere Historikere. Disse Bemærkninger bidroge væsentligt til at fremkalde en ny Udvikling af Hærvæsenet og Krigstaktiken, og Forfatterens Indflydelse spores baade hos Morits af Oranien og senere hos Gustav Adolph, ligesom ogsaa Christian IV forsøgte paa at

han havde mistet paa et af sine mange Krigstog), var født i Bretagne 1531, og lærte i sin tidligste Ungdom Krigskunsten i Italien. Efter at være vendt tilbage til Frankrig kæmpede han paa reformatert Side i Religionskrigene og deltog i Kampene ved Jarnac, Montcontour o. fl. St. 1580 gik han i nederlandsk Tjeneste, men blev kort efter fangen af Spanierne og udvexledes først fem Aar efter imod Grev Egmont. Han døde i Henrik IV's Tjeneste efter et Saar, han fik i Belejringen for Lambale (1591). I sit spanske Fangenskab skrev han sine Discours, der ere forfattede i et sjældent rent og smukt Sprog, hvorfor han ogsaa nævnes iblandt Frankrigs fortrinligste Prosaister fra dette Tidsrum. Han indtager i Øvrigt en værdig Plads imellem Pierre de la Ramée og Michel de Montaigne, men hverken Raumer eller de, der efter ham have udgivet Fremstillinger af Opdragelsens Historie, nævne hans Navn eller have Øje for hans Betydning i pædagogisk Retning. Hans Discours bleve med hans Tilladelse udgivne af De Fresnes. De vigtigste Udgaver udkom i: Basel 1587. 4 og 8, Genf 1587. 8, La Rochelle 1590. 12, Basel 1591. 16, Lyon 1596. 12, Basel 1597, 1599, 1612 og 1614. 8, paa Tysk: Frankf. a. M. 1592. 4 og paa Engelsk: London 1597. 4. Discours V: «De l'education» udkom særskilt paa Latin med Titelen: Domini de la Nove discursus de meliori juvenum nobil. Gal. institutione, latine e Gallic. interpretatus a Radislao juniore Wehynskio Lib. Baro de Wehyniez et Tettav. Norib. 1601. 4. Af denne sjældne Udgave ejer det kgl. Bibl. et Exemplar.

optage hans militære Grundsætninger (f. Ex. Oprettelsen af en staaende Hær, o. s. v.), men hans Forsøg strandede som bekjendt paa Adelsens Modstand. Skjøndt Skriftet ogsaa i denne Henseende har havt sin store Betydning for Adelen, vedkommer det os dog ikke i vor Undersøgelse. Men desuden indeholdt det ogsaa en Række Betragtninger over de franske Samfundsforhold. I et roligt og værdigt Sprog paapeger De la Noue Aarsagerne til den sædelige og politiske Opløsnings Tilstand, hvori hans Folk var stedt. Men særligt henleder han Opmærksomheden paa Adelsens Degeneration og paaviser, hvorledes Standens Frelse maa søges igjennem en sundere og mere tidssvarende Opdragelse af de unge Adelsmænd. Efter et løst Overslag gjør han den Beregning, at der aarligt rejste firehundrede unge Adelsmænd ud af Landet, og af disse kom næppe Halvdelen tilbage. Nogle faldt vel i Krig, men de fleste gik tilgrunde ved sandelige Udskejelser, store Rigdomme førtes derved ud af Landet, og Nationens bedste Kræfter lagdes øde. Man havde for stor Hast med at sende de Unge ud i en Alder, hvori de hverken havde Modenhed eller Erfaring nok til at kunne modstaa de Fristelser, hvorfor de udsattes. Ved Tysklands Universiteter lærte de fremmede Sæder og Skikke, som ikke passede for Livet i Hjemmet, og Italien, som især besøgte for de ridderlige Øvelsers Skyld, havde paa den Tid en sorgelig Berømmelse for Usædelighed. Hoflivet og Krigerlivet frembød de samme Fristelser i et endnu større Omfang. Dersom Forældrene ansaa det for nødvendigt at bevare den hidtil brugelige Uddannelse, burde de dog i ethvert Tilfælde ikke lade de Unge være ude mere end et Par Aar ad Gangen og hyppigt kalde dem hjem, for saaledes at kunne øve et stadigt Tilsyn med deres Udvikling. Vilde man sende dem i Krigstjeneste, maatte man

aldrig betro dem til Mænd, man ikke kjendte, og man maatte ikke sende dem ud enkeltvis, men fire eller fem i Samling og forbyde dem at forlade hinanden, thi derved kunde man maaske opnaa, at den ene holdt igjen paa den anden. Men naturligst var det dog, om man tilvejebragte alle Betingelserne for en sund og en omfattende Uddannelse indenfor Landets egne Grændser. Man opnaaede derved ikke blot, at man kunde holde Ungdommen under en strængere Tugt, men ogsaa, at de rige Midler, der ellers til liden eller ingen Nytte bortødsledes i Udlandet, nu kom Landet selv tilgode. Forfatteren roser de Adelsmænd, der havde oprettet Akademier paa deres Gaarde, for derved selv at kunne øve Tilsyn med Junkernes Opdragelse; man var her slaaet ind paa den rette Vej, men de Offre, enkelte bemidlede Mænd kunde yde, vare ikke tilstrækkelige. Konger og Fyrster skulle søge deres bedste Støtte hos deres Adel, men derfor have de ogsaa den Pligt at sikkre Standen en Uddannelse, der svarer til dens Betydning. Kongen af Frankrig burde saaledes oprette fire ridderlige Akademier, f. Ex. i Paris, Lyon, Bordeaux og Angers, eller da Kongernes Hoffer jo fra gammel Tid af havde været fortrinlige Planteskoler for Adelen, burde man maaske dertil vælge fire kongelige Slotte, f. Ex. Fontainebleau, Moulin, Plessis og Coquar, der stode ubeboede og ved deres Beliggenhed og Størrelse netop passede ypperligt til denne Anvendelse. Paa ridderlig Øvelse, Ridning, Fægtning, Svømning, Ringrendning o. s. v. skulde der lægges særlig Vægt, fordi Standen trængte til en sund legemlig Udvikling. Men tillige skulde der meddeles en omfattende Undervisning i alle de Fag, der vare fornødne til Erhvervelsen af en grundig Dannelse, og der skulde ansættes Lærere i de klassiske Sprog, Historie, Mathematik, Geografi, Befæstningslære, de nyere

Sprog, Tegning og Musik. I Spidsen for et saadant Akademi skulde der stilles en Superintendent (o: Overhofmester), der skulde føre et flittigt Tilsyn baade med Lærere og Disciple. Akademiets Love maatte strængt overholdes, og et gjentaget Brud paa disse skulde straffes med Udstødelse. De unge Adelsjunkere skulde hver medbringe en Hest til Brug ved de ridderlige Øvelser, hvorved man tillige opnaaede, at Adelen fik veløvede Heste til Krigsbrug. Forfatteren maatte gjøre den sørgelige Indrømmelse, at man ikke i det ridderlige Frankrig kunde finde øvede Fægtemestere. Man maatte derfor indkalde dem fra Italien, men man burde ikke beholde dem længere end to Aar, da man i den Tid let vilde kunne uddanne indfødte Læremestere. Gejstligheden havde ofte klaget over, at man berøvede den dens Indtægter og tillagde uduelige Adelsmænd dem, man havde nu en fortrinlig Lejlighed til at stoppe Munden paa den ved at anvende de omtalte Indtægter til Anlægget og Vedligeholdelsen af disse Undervisningsanstalter. De unge Junkere skulde foreløbigt undervises i Hjemmet eller i en eller anden Skole og derefter optages paa Akademierne i en Alder af femten eller sexten Aar, og først efter at have studeret i disse i fire eller fem Aar, maatte de rejse udenlands eller gaa i Høftjeneste o. s. v. ¹⁾.

Det har sin store Interesse at læse disse Betragtninger, fordi det er de samme Tanker, der vende tilbage i Christian IV's Stiftelsesbrev for Sorø Akademi²⁾. Det er en fransk Indflydelse, der gjør sig gjældende i Oprettelsen af de ridderlige Akademier, men Sorø har dog vistnok ikke

¹⁾ Discours polit. et militaires. Basle 1587. 8. S. 108 ff.

²⁾ Kongebr. om Sorø Akademi, 30te November 1623, findes i E. G. Taubers Udsigt over Sorø Akademies Forfatning. Kbh. 1827. Fol. S. 2 ff.

umiddelbart havt sit Forbillede i Frankrig. Vyrtemberg, der med Hensyn til Skolevæsenets Udvikling saa ofte er gaaet i Spidsen for de protestantiske Lande, har ogsaa Æren af at have oprettet det første ridderlige Akademi udenfor Frankrig. Og ligesom Herlufsholms Skole havde sine Forbilleder i de vyrtembergske Klosterskoler, saaledes er der ingen Tvivl om, at det var det bekjendte «Collegium illustre» i Tybingen, der foresvævede Christian IV ved Oprettelsen af Sorø Akademi¹⁾.

¹⁾ Om Skolevæsenet i Vyrtemberg i d. 16 Aarh. findes Oplysninger i min Afhandling: «Biskop J. D. Jersin.» Kbh. 1868-70. 8. S. 22-23. Da Hertug Christopher af Vyrtemberg 1559 oprettede de vyrtembergske Klosterskoler, der nærmest vare bestemte til Uddannelsen af Gejstlige og Universitetslærere, var det tillige hans Tanke at oprette lignende Skoler for Adelen til Uddannelsen af Statstjenere. Men denne Plan kom han ikke til at gennemføre. Hans Søn, Hertug Ludvig, optog den og lagde 1589 Grunden til Collegium illustre, der indviedes 1591 og væsentligt ordnedes efter franske Forbilleder. Det blev egentlig oprettet for Prindser af det vyrtembergske Hus, og naar ingen af Prindserne studerede der, skulde det lukkes. Men man optog ogsaa deri andre Standspersoner: Fyrster, Grever, Friherrer og Adelsmænd af den protestantiske Religion. 1599 opholdt der sig 11 Fyrster og 60 Adelsmænd. Foruden Overhofmesteren, der skulde være af Adel, havde Collegiet 4 Professorer, 1 Beridder og 1 Fægte- og Danse-Mester. Det stod umiddelbart under Hoffet, men havde sin egen Jurisdiktion. Enhver, der optoges deri, skulde bære en egen Dragt: en violet Kappe med Ærmer og lange Vinger. Den Anseelse, Collegiet nød fra Begyndelsen af, tabte sig dog hurtigt. Tybinger Universitetets og Hoffets umiddelbare Nærhed gjorde det meget vanskeligt at bevare Tugten iblandt Junkerne, og det varede ikke længe, inden det kom i Vanrygte paa Grund af deres store Udskejelser. Ved Begyndelsen af Trediveaarskrigen blev det lukket, og da det senere aabnedes igjen, kunde det ikke trives. K. Klüpfel: Gesch. d. Univ. Tübingen. Tüb. 1849. 8. S. 105 ff. Iblant de danske Adelsmænd, der optoges deri, var 1613 Manderup Due (f. 1596, † 1659) med sin Hofmester Michel Madsen (siden Læge i Kolding). 1618—19 Henrik Rammel (f. 1601, † 1653) og 1620—23 tre Sønner af Albret Skeel til Fusinge: Christian Skeel (f. 1603, † 1659), Christopher Skeel (f. 1604, † 1622) og Otto Skeel (f. 1605, † 1646), Christopher

Ved De la Noue's Discours var Spørgsmaalet om Adelen's Opdragelse og hele Samfundsstilling blevet sat paa Dagsordenen rundt omkring i Evropa, og iblandt de forskjellige Skrifter, der fremkaldtes ved denne Bevægelse, er der ogsaa et Indlæg fra dansk Side, der særligt fortjener at komme i Betragtning. 1602 holdt en ung dansk Adelsmand, Godske Lindenov, i Franeker en Tale «om Maalet for den adelige Ynglings Studier». Talen blev trykt samme Aar og dediceredes til Kantsleren Christian Fris til Borreby¹⁾. De la Noue havde ikke i sine Discours paa noget Punkt foregrebet de unge Adelsmænds Valg af Livsstillinger, han fordrede kun en sund legemlig og aandelig Fordannelse, der kunde udvikle den Modenhed og Karakterfasthed hos de Unge, som var fornøden for at de kunde løse de Opgaver, der stilledes dem, naar de traadte ud i Livet; men i Øvrigt forudsatte han, at de ligesom tidligere kunde vælge Krigerstanden, gaa i Hoftjeneste eller overhovedet søge en hvilken som helst Stilling, der passede for deres Stand. Men i Modsætning til ham tager den danske Adelsmand Sagen ganske anderledes ungdommeligt. Han har stirret sig blind paa en eneste Opgave og kan ikke tænke sig andet Maal for den adelige Yngling end det at blive Statsmand. Der-

Skeel døde i Tybingen tilligemed deres Hovmester, og de to andre Brødre fik derpaa til Hovmester Jacob Sperling (siden Præst ved St. Knuds Kirke i Odense).

¹⁾ Godofr. Lindenow Danus, *Oratio de optimo vitæ genere nobili adolescenti deligendo. Conscripta et Franekeræ Frisiorum publice recitata. Franekeræ 1602.* 4. Foruden Dedicationen til Christian Fris, i hvem Forf. seer et udmærket Forbillede for en Statsmand, findes der i Skriftet Æresdigte af to danske Adelsmænd: Michel Hvas og Erik Krabbe, og af Forfatterens Hovmester: Laurentius Olaus Medelfardensis. Skriftet findes i d. kgl. Bibl., Hjelmskj. Sml. 1751. 4. Godfred eller Godske Lindenov til Ortoft var Søn af Johan Lindenov og Fru Mette Spejl til Borreby. Han døde i en ung Alder paa en Rejse i England.

for har han heller ikke Anelse om de ridderlige Øvelsers Betydning og nævner dem ikke med et Ord. Derimod paa-viser han i det første Afsnit af sit Skrift, hvor nødvendigt det er for de unge Adelsmænd særligt at fordybe sig i Studiet af Historien, Retsvidenskaben og Sprog, hvis Betydning for Statsmanden han nærmere udvikler. Men Forfatteren har dog en Følelse af, at der kan rejses en Række Indvendinger imod den Betragtning, han gør gjældende, og han søger derfor paa Forhaand at gjendrive dem i det sidste Afsnit af sin Afhandling, idet han i en frisk og livlig Form kritiserer de forskellige Livsretninger, hvori Adelsmændene plejede at slaa ind, idet de enten valgte Krigerstanden eller Hoftjenesten eller trak sig tilbage til Privatlivet.

Den første Indvending, der naturligt maatte frembyde sig, var da denne, at Adelen jo havde sine store Friheder og Særrettigheder, Adels Navn og Vaabenmærke, Len og Undergivne o. s. v., fordi den i særlig Forstand var Krigerstanden, og af denne Grund maatte det da ogsaa stille sig som en uafviselig Pligt for den unge Adelsmand at indvie sig til at være Kriger. Men dertil svarer Forfatteren, at det er en Misforstaaelse, naar man havde troet, at Rigets overste Stand særligt skulde være Krigerstand. Ja, saa længe som Folkene endnu levede i deres første Raaheds Tilstand, da Samfundsforholdene endnu ikke havde fæstnet sig, og man ikke havde lært at indordne sig under Love og faste Livsformer, saa længe node de Mænd den største Anseelse, der bedst forstode at røve, plyndre og skjænde, thi andet er Krigerlivet dog ikke, og dengang vandt man de øverste Stillinger i Samfundet og de Rettigheder, der knyttede sig dertil, naar man udmærkede sig som Krigere. Men nu, da man levede under rolige og ordnede Samfunds-

forhold, vare Adelsrettighederne ikke længere knyttede til Krigerstanden, men til den Stand, der beklædte de øverste Embedsposter i Riget. Man kunde lære det af Venetianerne, der netop nedledede deres Adel fra de Mænd, der særligt havde gavnet Samfundet ved deres vise Raad og fortrinlige Embedsførelse. Det samme var Tilfældet hos de gamle Romere, der dog i egentlig Forstand maatte kaldes et Krigerfolk; hos dem kunde jo alle være Krigere, men dersom de alle havde haft Adelsret, saa havde der jo af den Grund ingen Adel været. Forholdet var derimod det, at det kun var de Mænd, der havde beklædt de kuruliske Poster (o: Ædiliteten, Præturen og Konsulatet), der fik Adelsret eller *jus imaginum*, og de saakaldte «*homines novi*», der vandt denne Ret for deres Efterkommere, f. Ex. Cajus Marius, M. Tullius o. m. Andr., havde netop svunget sig op til denne Værdighed ikke ved Krigerdaad, men derimod paa Grund af deres fortrinlige Egenskaber som Statsmænd. Dette er i Korthed den unge Adelsmands Tankegang, og der er ingen Tvivl om, at det var den Betragtning, Adelen i Almindelighed gjorde gjældende i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Men det skulde dog være mærkeligt, om Standen ikke var bleven sig den Modsigelse bevidst, der var tilstede imellem denne Betragtningssmaade og den Tankegang, der laa til Grund for en Artikel i Haandfæstningen, som alle Konger fra Christjern II til Frederik III maatte undertegne, og som lyder saaledes: «Item skal vi ikke give nogen Mand den Frihed og Frelse, som Ridder og Svende have, uden med menige Rigens Raads Raad, Villie og Samtykke, uden nogen forhverver det saa ærligen paa Marken, at han er det værd»¹⁾. Ved at forsøge paa at

¹⁾ Gehejmearkivets Aarsberetninger II, S. 61, 74, 86, 98, 105, 115.

opstille og begrunde nye Forudsætninger for sine gamle Friheder havde Adelen gjort en farlig Indrømmelse og vovet sig ind paa et Skraaplan, der, om end langsomt saa dog sikkert, maatte føre den hen til den Katastrophe, der indtraadte 1660.

Men naar den unge Adelsmand vilde uddanne sig til Statsmand, hvor skulde han da søge sin Forskole? Mon det da ikke var igjennem Hoftjenesten, at han skulde arbejde sig frem imod det ophøjede Maal, han havde stillet sig? Ogsaa til disse Spørgsmaal har Forfatteren et Svar. Der gives to Klasser af Hofmænd. Den første omfatter de virksomme, højhjertede og begavede Mænd, under hvis vise og forstandige Statsstyrelse Lande og Riger blomstre. Om dem har han kun det at sige, at det er hans højeste Ønske engang at kunne blive regnet i deres Tal. Men den anden Klasse er det store Slæng af aandløse og taabelige Smigrere, der henleve deres Liv i Tomhed og Ørkesløshed uden at have andet Maal end det at nyde Livet. Han kan ikke finde Ord stærke nok til at skildre dette aandløse Hofliv, og han hader disse blodløse Skikkelser, der færdes ved Hove uden at have anden Ret til at indtage deres Plads i Kongernes Omgivelser end den, at de for Øjeblikket ere Gjenstand for den lunefulde Fyrstegunst, eller den, at de endnu have en Rest tilbage af deres Formue til at ofre til Brætspil, Tærningestob, Kortspil eller Elskovshandel. Idet han laaner et Billede fra Plinius, sammenligner han dem træffende med visse Skildpadder i de indiske Floder: Naar Solens brændende Straaler ophede Vandet, lade de sig i en Dolce farniente drive ned ad Strømmen, forglemmende Alt, hvad der er uden omkring dem, indtil de en Dag vaagne op og opdage, at Solen har brændt Skallen ud, saa at de ikke længere kunne dukke under eller foretage de vante

Bevægelser og derfor blive et værgeløst Bytte for deres Fjender. Saaledes gaaer det dette Hofkryb. Naar de blive stødte ud af disse Omgivelser, ere de de elendigste af alle Mennesker; thi de kunne ikke leve i anden Sfære. Hof-solen har hulet dem ud. Kreditorerne tage den sidste Rest af deres Ejendele og lade dem maaske næppe en Strikke tilbage, hvormed de kunne ende deres Liv, og dersom det lykkes dem at trække sig tilbage til deres Landgodser, udsuge og flaa de deres Undergivne for at vinde tilbage, hvad de satte til i Ødselhed og Pragtsyge. Saaledes skildrer den unge Adelsmand Hoffivet, han hader Hofadelen. Forfatteren har derefter endnu kun tilbage at omtale de Adelsmænd, der trække sig ud af det offentlige Liv for at leve et stille Privatliv. Men med dem er han hurtigt færdig, thi han har kun dette at sige om dem, at de svigte deres Stand og deres Fædreland.

Man skjelnede i Almindelighed imellem to Klasser Hofmænd, de saakaldte Cancelli-Herremænd, der havde Ansættelse i Cancelliet og Renteriet, og Jagt-Herremændene eller de egentlige Hofmænd — en Inddeling, som altsaa noget nær svarede til den mere ideelle Inddeling, som Godske Lindenov opstillede. Han døde i Udlandet i sin første Ungdom, førend han havde fundet Lejlighed til at virkeliggjøre det Ideal, han havde udmalet sig i sin første ungdommelige Begejstring. Dersom det var lykkedes ham at vende tilbage til sit Fædreland, vilde han vist have søgt Ansættelse som Cancelli-Herremænd. Men det er et stort Spørgsmaal, om han ikke vilde have følt sig i høj Grad skuffet ved at fores ind i disse Omgivelser; thi ogsaa her havde det vilde Hoffiv efterladt sig sorgelige Spor. De unge Adelsmænd, der skulde føre Registraturerne, bleve efterhaanden mere og mere slove og ligegyldige, tilsidst

modte de enten slet ikke eller ydede kun halvgjort Arbejde, og i Slutningen af Christian IV's og Begyndelsen af Frederik III's Regjeringstid voxede Uordenen endog i et saadant Omfang, at Arbejdet gik helt istaa, indtil Cancelliets Fyrbøder, Rasmus Rasmussen, i Aarene 1657 - 60 paatog sig, saavidt det endnu var muligt, at udfylde Registraturerne og at udarbejde Registre dertil¹⁾. Det var en Mand af simpel borgerlig Stand, uden Navn eller Anseelse, der her udførte det Arbejde, som havde paahvilet Adelsmændene. Men det var farlige Slutninger, man kunde udlede af denne Kjendsgjerning. Thi mon da Mænd af Borgerstanden ikke ogsaa paa andre Omraader og paa højere Embedsposter skulde kunne løse Opgaverne nok saa fyldestgjørende som Adelen, forudsat da at Vedkommende vare i Besiddelse af den dertil fornødne Dannelse, og hvorfor skulde da disse Embeder udelukkende forbeholdes Adelen? Det var denne Tanke, der allerede 1606 foresvævede den Mand, som dengang ejede det Exemplar af Godske Lindenovs Skrift, der har været benyttet her ved denne Undersøgelse. Han har kort men fyndigt ovet sin Kritik over Skriftet blot ved Hjælp af et Par Blækstreger. Hvor Godske Lindenov skriver: «den adelige Yngling», har Kritikeren overstreget «adelige» og ovenover skrevet: «lærde», og hvor der staaer: «Adels Byrd» eller «Adels Værdighed», har han istedetfor skrevet: «lærd Dannelse»²⁾.

¹⁾ Suhms Nye Saml. I, S. 1 ff.

²⁾ Den omtalte Kritiker kalder sig: David Thilemannus Lepholt Ancø. Han har skrevet sit Navn tilligemed Aarstallet 1606 foran paa Titelbladet i det ovennævnte Skrift.